

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΣΠ. ΤΣΕΡΕΣ

ΤΑ ΣΠΙΤΙΑ ΤΗΣ ΛΕΥΚΑΔΑΣ, ΣΤΑ ΟΠΟΙΑ ΕΜΕΙΝΕ Ο ΣΙΚΕΛΙΑΝΟΣ*

Γράφοντας για τα σπίτια, στα οποία έμενε ο Σικελιανός τα χρόνια που έζησε στη Λευκάδα και ερευνώντας τις σχετικές βιβλιακές μαρτυρίες, βρέθηκα μπροστά σε πολλά λάθη χρονολόγησης διαφόρων γεγονότων της ζωής του ποιητή. Εκ των πραγμάτων είμαι υποχρεωμένος να διορθώσω όσα έχουν σχέση με το παρόν θέμα χωρίς να επιχειρώ γενικότερη διαπραγμάτευση του ζητήματος.¹

Υπάρχουν πολλές ασαφείς και θολές πληροφορίες για το θέμα αυτό αλλά ελάχιστες ρητές και βέβαιες μαρτυρίες. Ο μοναδικός, που ασχολήθηκε σοβαρά μ' αυτό και οι πληροφορίες του είναι αποτέλεσμα έρευνας, είναι ο Πάνος Ροντογιάννης, στο γενικό σχήμα του οποίου θα στηριχθούμε αναγκαστικά, αντιμετωπίζοντάς όμως τις πληροφορίες του κριτικά, διότι και εδώ, όπως είδαμε και στην εξιστόρηση των μαθητικών πεπραγμένων του Σικελιανού, πιθανόν να ελλοχεύουν λάθη. Το γενικό σχήμα του Ροντογιάννη είναι: Το σπίτι, στο οποίο γεννήθηκε ο ποιητής, είναι το σπίτι της οδού Κύπρου· μετά η οικογένεια Ιωάννη Σικελιανού μετακόμισε στο σπίτι της οικογένειας Γκίλλη· το τελευταίο σπίτι στη Λευκάδα, στο οποίο έμενε ο Σικελιανός παντρεμένος πια, ήταν το «σπίτι του Τσάντου» στη σημερινή πλατεία Ζαμπελίου και τότε «Πλατεία Δικαστηρίων»· κάποια καλοκαίρια, μεταξύ 1907-1910, ο Σικελιανός και η Εύα έμεναν στο σπιτάκι του Αγίου Νικολάου στα Δέματα.²

¹ Για τα πολλά προβλήματα της χρονολόγησης των διαφόρων γεγονότων της ζωής και της δράσης του Σικελιανού στα περισσότερα σχετικά δημοσιεύματα, μερικά των οποίων είναι οφθαλμοφανή: Κώστας Μπουρναζάκης, *Χρονογραφία Αγγελου Σικελιανού (1884-1951)*, Ίκαρος, Αθήνα 2006, σ. 11-12. Σημειωτέον ότι πολλά από τα λάθη αυτά δεν οφείλονται μόνο σε πλημμέλεια των ερευνητών αλλά έχουν την αφετηρία τους στις μαρτυρίες του ίδιου του Σικελιανού και της Εύας. Δύο χαρακτηριστικά παραδείγματα: Ο Σικελιανός στη γνωστή ηχογραφημένη συνομιλία του στο σπίτι του Βενέζη το 1949 λέει ότι γνώρισε την Εύα σε ηλικία 19 ετών. Το ίδιο γράφει και η Εύα στη γνωστή από 15.11.1951 επιστολή της προς τον Τάκη Δημόπουλο: «Δεκαεννέα χρονών τον γνώρισα» (Εύα Πάλμερ Σικελιανού, *Ιερός πανικός*, Εξάντας, 992, μετά τη σ. 80, χωρίς αρίθμηση), ενώ είναι απολύτως βέβαιο ότι η γνωριμία αυτή συνέβη το 1906, όταν ο Σικελιανός ήταν 22 ετών. Προφανώς, η ερμηνεία τέτοιων «λαθών» δεν είναι αρμοδιότητας φιλολογικής.

² Ο Ροντογιάννης τα έχει γράψει αυτά αναλυτικότερα (όπου και παραπέμπουμε στο εξής): Πάνος Γ. Ροντογιάννης, «Η οικογένεια των Σικελιανών Α. Οι πρόγονοι του ποιητή», Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, *Σικελιανός. Μνήμη για τα 100 χρόνια από τη γέννησή του στη Λευκάδα 1884*. Συλλογική έκδοση [Κείμενα: Γιάννης Ρίτσος, Πάνος Ροντογιάννης, Γ. Π. Σαββίδης,

1. Η ΟΙΚΙΑ ΕΠΙ ΤΗΣ ΟΔΟΥ ΚΥΠΡΟΥ 1

Στο σπίτι αυτό γεννήθηκε ο ποιητής. Βρίσκεται στο δρομάκι εκείνο που σήμερα ονομάζεται οδός Κύπρου, στον αριθμό 1, και συντηρημένο και αποκαταστημένο πλέον στεγάζει το Μουσείο Άγγελου Σικελιανού. Τις πληροφορίες του για το σπίτι αυτό ο Ροντογιάννης τις συνέλεξε, όπως ο ίδιος μας βεβαιώνει, από προσωπικές επαφές με την Πηνελόπη Στεφανίτση, πρωτοξάδερφη του ποιητή και σχεδόν συνομήλική του (το σπίτι της οποίας βρισκόταν στον ίδιο δρόμο και περί τα 30 μέτρα νοτιότερα) και την Ελπινίκη Τούμπα, «οικογενειακή και προσωπική φίλη του ποιητή», το σπίτι της οποίας βρισκόταν «στο αμέσως ανατολικότερο στενό», δηλαδή στη σημερινή οδό Μιχαήλ Σικελιανού στον αριθμό 1 (πιθανότατα) ή 3 και η οποία, όπως θυμάται ο γράφων, ζούσε ακόμα κατά το πρώτο μισό της δεκαετίας του 1960.

1 Εικόνα: Η οικία Σικελιανού πριν την ανακατασκευή της σε Μουσείο

Σύμφωνα με τις προσεκτικές πληροφορίες του Ροντογιάννη «Το σπίτι, όπου γεννήθηκε, ήταν του Επαμεινώνδα Δεσύλλα και τώρα ιδιοκτησία των κληρονόμων Αντωνίου Μαλακάση...» και πρέπει, σύμφωνα με τα γραφόμενα του Δήμου Μαλακάση, να έχει ανεγερθεί περί το 1870.³ Πράγματι, γνωρίζουμε πλέον ότι το οίκημα από τη δεκαετία του 1970 είχε περάσει στην ιδιοκτησία των τέκνων-κληρονόμων του Αντωνίου Μαλακάση, και συγκεκριμένα: το ισόγειο και ο πρώτος όροφος, ως αυτοτελείς οριζόντιες ιδιοκτησίες, κατέληξαν στην ιδιοκτησία του γνωστού λευκάδιου συμβολαιογράφου και λογίου Δήμου Μαλακάση του Αντωνίου, και από αυτόν στον γιο του Κώστα και στη σύζυγό του Ευτυχία, ο δε δεύτερος όροφος, επίσης αυτοτελής οριζόντια ιδιοκτησία, στην Αντιόπη Μαλακάση του Αντωνίου, σύζυγο Κωνσταντίνου Ράπτη. Και οι τρεις ανωτέρω οριζόντιες ιδιοκτησίες αγοράστηκαν από την Εθνική Τράπεζα για την ανέγερση του Μουσείου δυνάμει των με αριθμό 10241/24.4.2007 και 10242/24.4.2007 συμβολαίων πώλησης του συμβολαιογράφου Λευκάδας Σπύρου Αρβανίτη, μέσα στα οποία αναφέρονται τα κατά νόμον ακριβή στοιχεία για τις ιδιοκτησιακές τύχες του οικήματος, που μπορεί να τα ακολουθήσει κανείς ως οδηγητικό μίτο, αν θέλει να εκμαιεύσει περισσότερες πληροφορίες και να φτάσει στον αρχικό ιδιοκτήτη του οικήματος.

³ Ροντογιάννης, «Η οικογένεια των Σικελιανών», *ό.π.*, σ. 11. Ο Δήμος Μαλακάσης, προτελευταίος κτήτορας του ισογείου και του πρώτου ορόφου πριν την πώληση στην ΕΤΕ, συμβολαιογράφος ο ίδιος και γνώστης όλων των τυχών του λόγω της γνώσης του σχετικού συμβολαιογραφικού υλικού, στη μελέτη του «Τα παλιά σπίτια της Λευκάδας», *Επετηρίς Εταιρείας Λευκαδικών Μελετών*, τ. ΣΤ', Αθήνα (1984), σ. 233-331 κάνει τρεις ολιγόλογες αναφορές μόνο για το σπίτι αυτό. Η πρώτη, που αφορά τις ιδιοκτησίες του οικήματος, στη σ. 289: «Δήμου Μαλακάση, πρώην Δεσύλλα, οδός Κύπρου 1, όπου γεννήθηκε ο ποιητής Άγγελος Σικελιανός» και το χωροθετεί στην ενορία της Αγίας Παρασκευής. Η δεύτερη είναι μια αποσπασματική περιγραφή της εσωτερικής διαρρύθμισης του σπιτιού στη σ. 255: «Το σπίτι του Δήμου Μαλακάση, οδός Κύπρου 1, συνοικία Αγίας Παρασκευής. Μετά τη τζαμόπορτα της εσωτερικής κλίμακας, υπάρχει το πόρτιγο απ' όπου ξανοίγονται τέσσερες πόρτες των κυρίων δωματίων». Και η τρίτη, επίσης αποσπασματική, σχετική με την κατασκευή του οικήματος, στη σ. 271-272: «Όμοια κατασκευή (τουβλοδομή) είναι το σπίτι ιδιοκτησίας Δ. Μαλακάση, οδός Κύπρου, όπου ο ανώγειος όροφος ήταν τούβλινος. Αλλά, σ' αυτό το εργολαβικό συμβόλαιο [Σημείωση δική μου: Το οποίο ούτε παραθέτει ούτε αναφέρει τα στοιχεία του] θα παρατηρήσουμε πως η συμφωνία περιλαμβάνει και κατασκευή "ταράτζας", δηλαδή μια κατασκευή σπάνια για τη Λευκάδα, τουλάχιστον εκείνη τη χρονική περίοδο (1866)».

2 Εικόνα: Η οικία Σικελιανού μετά την ανακατασκευή της σε Μουσείο

Το σπίτι αυτό δεν ήταν ιδιόκτητο: «Η οικογένεια», πάντα κατά τον Ροντογιάννη, «δεν απέκτησε ποτέ δικό της σπίτι» στην πόλη της Λευκάδας,⁴ Ως εκ τούτου, δεν θέτει καν το ερώτημα μήπως ήταν παλιότερα δικό τους και μετά το πούλησαν και το ενοικίασαν· ούτε δίνει κάποια εξήγηση πώς μπορεί να μην απόκτησε σπίτι μέσα στην πόλη μια οικογένεια επιφανής, όπως αποδεικνύεται από τα δημόσια αξιώματα και τη μόρφωση των μελών της και από τις επιγαμίες που συνήψε, όπως τεκμηριωμένα αναφέρει ο ίδιος ο Ροντογιάννης στην εν λόγω μελέτη του. Επίσης ελέγχεται η πληροφορία του ότι η οικογένεια Σικελιανού έμενε ως γύρω στο 1800 μέσα στο Κάστρο της

⁴ Ροντογιάννης, «Η οικογένεια των Σικελιανών, *ό.π.*, σ. 14-15.

Αγίας Μαύρας και όχι στην πόλη:⁵ Πώς και γιατί η οικογένεια Σικελιανού (που δεν πρέπει να ήταν πλέον μόνο μία) εξακολουθούσε να μένει μέσα στο Κάστρο, όταν η πόλη είχε μεταφερθεί στη σημερινή της θέση από το 1684 και εντός του Κάστρου έμεναν μόνο οι στρατιωτικές και πολιτικές αρχές;

Μια επικουρική ένδειξη ότι το σπίτι της οδού Κύπρου ήταν το σπίτι, στο οποίο γεννήθηκε, είναι τα όσα αναφέρει ο ίδιος ποιητής καταθέτοντας, σε ώριμη ηλικία πια, μνήμες από τα παιδικά του χρόνια στη Λευκάδα:

[...] σα να ξαναγουρίζω στο παλιό μου σπίτι της Λευκάδας, όπου ακόμα η πνοή κ' η ζωή του Εικοσιένα λειτουργεί σε ακοίμητο μνημόσυνο. Γιατί στο ίδιο αυτό σπίτι μου, ο Μιχαήλος Σικελιανός, υπέργηρος, πλησιάζοντας σε κάθε βήμα του το θάνατο, έχοντας γγίξει το όριο απ' όπου αρχίζουν οι οπτασιασμοί, ακουμπάει απάνω στο παράθυρο απ' όπου φαίνεται η Ήπειρο κ' η Ακαρνανία και σκουπίζοντας προσεχτικά τα γιαλιά του, με τα μάτια του γεμάτα δάκρυα κοιτάει μακριά και λέει: "Έρχεται ο Γιώργος! Έρχεται ο Γιώργος!" [...]. Ο Γιώργος, για τον οποίο κιόλα ο θεός μου αγγελοκρούεται, είν' ο Γιώργος Καραϊσκάκης». Κι έπειτα, κάθε χρόνο στη Λευκάδα, στην εκκλησιά των Άγιω-Ανάργυρω, οι γονείς μου κάνουνε μνημόσυνο στον Πέτρο Σικελιανό, οπού σκοτώθηκε στην έξοδο απ' το Μισολόγγι, «καβαλικεύοντας» –όπως έγραφαν στο θειό μου οι φίλοι του- «κανόνι».⁶

Πρώτον, η θέση του σπιτιού της οδού Κύπρου 1 στον πολεοδομικό ιστό της Λευκάδας συνηγορεί στο ότι είναι εύλογο οι ένοικοι αυτής της οδού να επιλέγουν ως ενορία τους αυτή των Αγίων Αναργύρων, όπου κατά τον ποιητή η οικογένειά του τελούσε το ετήσιο μνημόσυνο του πεσόντος στην πολιορκία του Μεσολογγίου Πέτρου Σικελιανού. Και δεύτερον εύλογο είναι οι Σικελιανοί να επιλέξουν αυτή την ενορία, διότι στον ναό των Αγίων Αναργύρων φυλάσσεται η λάρνακα με την εικόνα του εκ Ζακύνθου Αγίου Διονυσίου, από το γένος του οποίου κατάγεται η Ελένη Σιγούρου, που παντρεύτηκε τον Μάρκο Σικελιανό και από αυτό τον γάμο γεννήθηκε ο παππούς του ποιητή Αντώνης Σικελιανός.⁷

⁵ Ροντογιάννης, «Η οικογένεια των Σικελιανών, *ό.π.*, σ. 14-15.

⁶ Άγγελου Σικελιανού, *Πεζός Λόγος, Ε'*, [Επιμέλεια Γ.Π. Σαββίδης], Ίκαρος, Αθήνα 1985, σ. 105-107: 105.

⁷ Πληροφορικά, να σημειωθεί 1) ότι στην ίδια απόσταση από την οδό Κύπρου βρίσκονται και οι ναοί του Αγίου Σπυριδωνος και της Παναγίας των Ξένων και σε ακόμα μικρότερη ο ναός της

Από την άλλη όμως προκαλούνται ορισμένα ερωτηματικά. Πρώτον, όπως είναι διατυπωμένο το κείμενο, ο αναγνώστης μπορεί να σχηματίσει την εντύπωση ότι ο Σικελιανός μεταφέρει εικόνες που είδε ιδίοις όμμασι, κάτι που βέβαια δεν είναι αλήθεια: Ο γεννημένος το 1785 Μιχαήλος Σικελιανός πέθανε είκοσι ένα χρόνια πριν τη γέννηση του ποιητή (1863) και άρα ο ποιητής μεταφέρει εδώ ακούσματα από άλλους για γεγονότα που συνέβησαν πολλά χρόνια πριν τη γέννησή του. Δεδομένου τούτου, προκύπτει το δεύτερο ερώτημα: Ποιο ήταν «το παλιό μου σπίτι», στο οποίο έμενε και ο Μιχαήλος; Από τα συμφραζόμενα προκύπτει βέβαια ότι ο ποιητής εννοεί το σπίτι της οδού Κύπρου, στο οποίο γεννήθηκε. Νέες όμως ενστάσεις μπορεί να εγερθούν εδώ. Πρώτη: Ήταν δυνατόν μια οικογένεια να μένει τόσες δεκαετίες σε ένα σπίτι που, βάσει όσων ξέρουμε, δεν ήταν ιδιοκτησία της, τουλάχιστο στα πρώτα χρόνια της ζωής του ποιητή –απόδειξη ότι λίγο αργότερα μετακόμισαν στο σπίτι της οικογένειας Γκίλη; Δεύτερη και πιο σημαντική: Το σπίτι της οδού Κύπρου 1 βρίσκεται στο κέντρο του πολεοδομικού ιστού της Λευκάδας και από εκεί ήταν εξαιρετικά δύσκολο να φαίνονται η Ακαρνανία και η Ήπειρος, ακόμα και με τα πολεοδομικά δεδομένα της εποχής εκείνης. Πιθανότατα, θα φαινόταν από το σπίτι της οικογένειας Γκίλη αλλά στο σπίτι αυτό η οικογένεια μετοίκισε στις αρχές του 20ού αιώνα, δηλαδή κάπου μισό αιώνα μετά τον θάνατο του Μιχαήλου.

Συμπέρασμα: εξ όλων αυτών δεν μπορεί να τεθεί σε αμφισβήτηση το ότι ο Σικελιανός γεννήθηκε στο σπίτι της οδού Κύπρου αλλά οι μνήμες, που παραθέτει στο ανωτέρω απόσπασμα (άλλα και σε άλλα κείμενά του σχετικά με το σπίτι της οικογένειας), είναι συγκεχυμένες.

Υπάρχει και μια ασαφής μαρτυρία, σύμφωνα με την οποία το σπίτι επί της οδού Κύπρου ήταν ιδιοκτησία της οικογένειας και, όταν αυτό κάηκε, τότε η

Αγίας Παρασκευής 2) ότι ο χωρισμός των ενοριών, όταν ζούσε ο Σικελιανός και ως το 2012, δεν γινόταν με γεωγραφικά κριτήρια κατά περιοχές αλλά γραφόταν κανείς με αίτησή του σε όποια συναδελφότητα ή ενορία επέλεγε και 3) ότι η λατρεία του Αγίου Διονυσίου στη Λευκάδα καθιερώθηκε από το 1869, ως ένδειξη ευχαριστίας για τη αρωγή του κατά τον μεγάλο σεισμό του 1869 και η εικόνα του λιτανεύεται την ημέρα της εορτής του, 17η Δεκεμβρίου, τα ξημερώματα της οποίας συνέβη ο σεισμός (Π. Γ. Ροντογιάννης, *Ιστορία της Νήσου Λευκάδας*, τ. Β', Αθήνα 2006, σ. 660-662).

οικογένεια μετακόμισε στο σπίτι της οικογένειας Γκίλη επί των οδών Βεντούρα και Βονίτσης:

[...] ύστερα απ' την πυρκαγιά του παλιού σπιτιού τους, η οικογένεια έπρεπε να βολευτεί σ' ένα σπίτι που νοικιάσανε στην Αγία Μαύρα, στην παραλία.⁸

Η πληροφορία αυτή είναι ανεξακρίβωτη και δεν είναι τυχαίο ότι δεν την επικαλείται πουθενά ο πάντα προσεκτικός Ροντογιάννης, που ως συνεργάτης του τεύχους της *Νέας Εστίας*, στο οποίο αυτή δημοσιεύτηκε, σίγουρα τη γνώριζε.

2. Η ΟΙΚΙΑ ΓΚΙΛΗ ΕΠΙ ΤΩΝ (ΣΗΜΕΡΙΝΩΝ) ΟΔΩΝ ΒΕΝΤΟΥΡΑ ΚΑΙ ΒΟΝΙΤΣΗΣ

Το σπίτι αυτό ανήκε στην οικογένεια Γκίλη και αργότερα πέρασε στην ιδιοκτησία των αδερφών Γεωργίου και Ντίνου Ράπτη, οι οποίοι στο ισόγειό τους λειτουργούσαν, όπως είναι γνωστό στους παλιότερους Λευκαδίτες, κατά τη δεκαετία του 1960 την τοπική βιοτεχνία παγωτών «ΘΑΥΜΑ». Βρισκόταν πίσω από το (επί της οδού Πέτρου Φίλιππα-Πανάγου) σημερινό τριώροφο σπίτι της οικογένειας Γράψα. Σήμερα, το σπίτι αυτό έχει κατεδαφιστεί και στη θέση του έχει ανεγερθεί νέα οικοδομή με όψη και επί της οδού Βεντούρα και επί της οδού Βονίτσης. Κατά τον Ροντογιάννη, όταν έρχεται η Εύα στη Λευκάδα- απόντος του Σικελιανού που έχει φύγει για την Αίγυπτο και Λιβύη- η οικογένεια Σικελιανού μένει στο σπίτι αυτό, που ανήκε τότε στην οικογένεια Γκίλη. Άρα, η άφιξη της Εύας στη Λευκάδα πρέπει να τοποθετηθεί στην άνοιξη του 1907 κάτι το οποίο συνάγεται και από μια επιστολή του Σικελιανού στον φίλο του ποιητή Άγι Θέρο:

Τον καιρό που έλειπα στην Αίγυπτο, η Εύα ακολούθησε την αδελφή μου την Πηνελόπη και πήγανε στους δικούς μας στη Λευκάδα.⁹

⁸ Robert Levesque, «Παιδικά χρόνια του Σικελιανού», *Νέα Εστία*, τ. NB', τεύχ. 611, Χριστούγεννα 1952, σ. 11-16:13.

⁹ Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, *Σικελιανός 1884-1951, Βίος, Έργα, Ανθολογία, Κριτικές, Εικόνες, Βιβλιογραφία*, Αθήνα, 1971 (²1981).

Υπάρχουν όμως δύο επιστολές της Εύας, που συσκοτίζουν και πάλι τα χρονικά δεδομένα, γιατί, αν δεχτούμε ότι η χρονολόγησή τους είναι ορθή, η Εύα πρέπει να βρισκόταν στη Λευκάδα από το καλοκαίρι του 1906: Ο δύο επιστολές στάλθηκαν από τη Λευκάδα στη γνωστή φίλη της Natalie Barney και χρονολογούνται η μία τον Αύγουστο του 1906 και η δεύτερη, επίσης το 1906 και μετά την προηγούμενη αλλά χωρίς να αναγράφει μήνα.¹⁰

Για το ίδιο σπίτι ο γεννημένος το 1911 Νίκος Γ. Σβορώνος, πολλά χρόνια μετά την αναχώρησή του από τη Λευκάδα, σε ηλικία 71 ετών (1982), γράφει:

Ο δεύτερος λόγος που δικαιολογεί το αποψινό τόλμημα είναι ότι η τύχη, η καλή τύχη, το 'φερε να γεννηθώ όχι μόνο στον ίδιο τόπο που γεννήθηκε και έζησε ο ποιητής, αλλά στην ίδια γειτονιά· σ' ένα χαμηλό σπιτάκι, απέναντι από το πέτρινο σπίτι του. Έτσι, θες από τις άμεσες αναμνήσεις μου, θες από τις αναμνήσεις των δικών μου, που ξεμπλέκονται αξεδιάλυτα, έχω ακόμα έντονη την εικόνα ενός ανθρώπου που ενσάρκωνε στα παιδικά μου μάτια το όραμα του ποιητή.¹¹

Ξέρουμε ότι το σπίτι, στο οποίο γεννήθηκε ο Σβορώνος, βρισκόταν κοντά στο σπίτι της οικογένειας Γκίλη. Το «πέτρινο σπίτι» λοιπόν, που θυμάται ο Σβορώνος, είναι αυτό και όχι το επί της οδού Κύπρου. Αλλά και η μαρτυρία του Σβορώνου αφήνει πίσω της ορισμένες αμφιβολίες: Ο Σβορώνος γεννιέται το 1911, χρονιά που ο ποιητής έχει αναχωρήσει από τη Λευκάδα και ποτέ πια δεν επανέρχεται για μόνιμη κατοικία. Επομένως, ο Σβορώνος δεν έχει «άμεσες

¹⁰ Λία Παπαδάκη *Γράμματα της Εύας Palmer Σικελιανού στη Natalie Clifford Barney*, Επιμέλεια, μετάφραση, σχόλια: Λία Παπαδάκη, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα, 1995, σ. 264-266 με α.α. 140 η πρώτη (με χρονολογία «Αύγουστος 1906» και τόπο αποστολής «Αγία Μαύρα») και 267-268 με α.α. 141 η δεύτερη (με χρονολογία «1906» και τόπο αποστολής «Λευκάδα»). Επιλογικά: οι 2 αυτές επιστολές προκαλούν σύγχυση και ανατρέπουν την άποψη ότι η Εύα πρωτοήρθε στη Λευκάδα το 1907 -σύγχυση, η οποία θεραπεύεται μόνο αν υποθέσουμε ότι η Εύα χρονολογεί λάθος τις επιστολές της. Επί του πιεστηρίου: Και η Άρτεμις Λεοντή στο προσφάτως εκδοθέν βιβλίο της (*Εύα Πάλμερ-Σικελιανού. Υφαίνοντας τον μύθο μιας ζωής*. Μετάφραση Κατερίνα Σχινά, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2022, σ. 109) δέχεται ότι η Εύα ήρθε στη Λευκάδα το 1906 (αλλά τον μήνα Δεκέμβριο όχι τον Αύγουστο) γεγονός που ενισχύει αποφασιστικά την άποψη ότι η χρονολόγηση στην ανωτέρω επιστολή της Εύας «Αύγουστος 1906» ως προς το έτος δεν είναι λανθασμένη.

¹¹ Σβορώνος, «Προτάσεις για τη μελέτη της ιδεολογίας του Σικελιανού», *Νέα Εστία*, τ. 55 (1982), σ. 1590-1599 =Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, *Σικελιανός. Μνήμη για τα 100 χρόνια από τη γέννησή του στη Λευκάδα 1884...*, ό.π. σ. 71-73).

αναμνήσεις» για τον ποιητή παρά μόνο «διηγήσεις των δικών του». «Άμεσες αναμνήσεις» μπορεί να έχει μόνο για το οίκημα.

3. Η ΝΗΣΙΔΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΤΑ «ΔΕΜΑΤΑ»

Το νησάκι «Άγιος Νικόλαος» έχει έκταση περί τα 4 στρέμματα. Βρίσκεται βόρεια των ακτών της Ακαρνανίας, βορειότερα και απέναντι από το ξωκλήσι του Αγίου Αντωνίου, ακριβώς στο δεξί χέρι του ερχόμενου προς τη Λευκάδα όταν βρίσκεται 500 μέτρα περίπου πριν φτάσει στο μικρό φρούριο του Τεκέ. Επί Βενετοκρατίας, εκεί υπήρχε το λιμάνι και πάνω στη νησίδα λειτούργησε λοιμοκαθακτήριο¹².

3 Εικόνα : Αεροφωτογραφία της νησίδας «Άγιος Νικόλαος». Στο βάθος το μικρό φρούριο «Τεκές» επί της Ακαρνανίας (Αναρτημένη στον ιστότοπο <https://www.agriniopress.gr> την 2.2.2018).

¹² Βασικές και έγκυρες πληροφορίες για τον «Αϊ Νικόλα»: α) Νίκος Βαγενάς, «Περιπλάνησις εις το γνωστό-άγνωστον» *Πάτρια ίχνη, Ψηφίδες από τη Λευκάδα του χθες*, Επιμέλεια-Επιλεγόμενα Δημήτρης Σπ. Τσερές, fagotto books, Αθήνα 2014, σ. 22-40: 34-38 και β) Βιβέτ-Τσαρλαμπά-Κακλαμάνη, «Δύο κείμενα του 1984, *ό.π.*, σ. 401-426: *passim*. Δεν διεκδικεί βέβαια βραβείο πρωτοτυπίας η επισήμανση ότι το Διαδίκτυο έχει κατακλυσθεί από σχετικά δημοσιεύματα ανεύθυνα και παντελώς ανακριβή.

Αξίζει πριν μπούμε στο καθαυτό θέμα μας, να παραθέσουμε πρώτα την ποιητικότερη περιγραφή του μικρού νησιού από την Εύα Πάλμερ:

Επέστρεφα από πράγματα οικεία, που πάντα φαίνονταν απόξενα, σε πράγματα άγνωστα, που όμως ήταν το αίμα στις φλέβες μου. Η απέραντη έκταση της αμμουδιάς και η αφάνταστη καθαρότητα της θάλασσας ανέπνεαν γύρω μου και εντός μου, σαν δικό μου άπειρο. Δύο κόσμοι, εξωτερικός και εσωτερικός, φαίνονταν να συναντιούνται στο νησί αυτό, που ήταν όλο Πνεύμα, σε αυτά τα άσπρα αυγουλωτά βότσαλα, που μας είχαν γίνει κρεβάτι, διάσπαρτα πέρα από τον ορατό ορίζοντα, και κάτω ως το βυθό της θάλασσας. Ήξερα ακόμη ότι αυτή η ενότητα δεν ήταν μόνο για μια στιγμή στο χρόνο, αλλά υπήρχε πάντα και θα ήταν για πάντα.¹³

Και δεύτερον την επίσης ποιητικότερη περιγραφή της ανατολής και της δύσης του ήλιου στον Άϊ Νικόλα από τον Τάσο Κατσή, στην οποία ο όμορος της διπλανής νησίδας, της «Βαγιάς», μας περιγράφει τι νομίζει πως επιζητούσε ο ποιητής επιλέγοντας να ζήσει σ' αυτό το νησάκι:

Να δει της αυγής την υγρασία σα να 'βρεξε τη νύχτα. Ν' αναπνεύσει την δροσερή αύρα της αυγής, να ακούσει τις πέρδικες στο απέναντι βουνό που πάνε στην πηγή, στη βρυσούλα κελαηδώντας να ποτιστούνε και να λουστούνε, να δει τον αυγερινό που βγαίνει πριν από τον Ήλιο. Τον Ήλιο να προβάλλει ολόχρυσος. Να δει την πολύχρωμη βλάστηση του βουνού, ν' ακούσει την αρμονία από του τσοπάνου τη φλογέρα και των γιδιών τα κουδούνια και μετά να καρτερεί τους ψαράδες για καφέ και για κουβέντα, που έρχονται 6-9 πλοιάρια μαζί από το ψάρεμα και όλοι μαζί καθένας την κουβέντα του -χαύρα σωστή- να κρατήσει ψάρια για φαγί και [να] δώσει παραγγελίες να του φωνίσουν από τη Χώρα τ' απόγιομα. Θα 'ρχονταν οι ψαράδες όλοι από τη Χώρα ενωρίς για καφέ και για κουβέντα και θα φεύγανε για τη δουλειά τους τις νύχτες και αν δεν πάγαινε μαζί τους, θα έμενε στην καθαρή άμμο, θα άκουγε εκεί τη βουή της Πλάκας που κάνουν τα κύματα που σπάνε απάνω της σε μια τρελή αρμονία από φωνές ανδρικές, γυναικείες, παιδικές, κλάματα, τραγούδια και κάθε είδους ήχους, όλα μαζί δίχως αρχή και ούδέ τέλος.

¹³ Εύα Πάλμερ Σικελιανού, *Ιερός πανικός*, ό.π., σ. 85

Αυτή η βουή σπάνια σταματάει εκεί. Θα έβλεπε τη δύση του Ήλιου που πριν αγγίξει στη θάλασσα σχηματίζει μια μεγάλη μπάλα, κατακόκκινη, μέσα σε ένα ανάλογα μεγάλο κόκκινο πιάτο και όσο βυθίζεται στη θάλασσα, τόσα διάφορα σχέδια κάνει. Τη νύχτα θα δει τον συννεφιασμένο ή καθαρό με όλα τ' αστέρια ουρανό, τους αστερισμούς όλους και τις τροχιές τους, θα ακούσει και μια άλλη χορωδία από πολλά τσακάλια να σκούζουνε όλα μαζί μια ώρα στο βουνό συνέχεια και το φεγγάρι να προβάλλει κάθε βράδυ και αλλιώςτικο.¹⁴

Ας δούμε τώρα τις σχετικές μαρτυρίες ευελπιστώντας ότι από αυτές θα προκύψει, κατά τη μέγιστη δυνατή προσέγγιση, ο χρόνος που ο ποιητής και η Εύα έζησαν σ' αυτό το μικρό νησάκι.

Σύμφωνα λοιπόν με ορισμένες αξιόπιστες μαρτυρίες, ο Σικελιανός συνήθιζε να πηγαίνει στο νησάκι και πριν τη γνωριμία του με την Εύα. Η πρώτη είναι της Εύας Πάλμερ, σύμφωνα με όσα της έλεγε η αδελφή του Πηνελόπη, πριν η ίδια ακόμα γνωρίσει τον ποιητή:

[Ο Σικελιανός] συχνά έμενε μόνος του σ' ένα μικρό νησί, κοντά στο μεγάλο νησί της Λευκάδας όπου ζούσε ο πατέρας και η μητέρα του.¹⁵

Η δεύτερη των αδελφών Κώστα και Τάσου Κατσή στη Βιβέτ Τσαρλαμπά-Κακλαμάνη:

Σύμφωνα με τις μαρτυρίες [των αδελφών Κατσή], ο Άγγελος Σικελιανός συχνά παραθέριζε μόνος του στο νησάκι του Άϊ-Νικόλα από τις αρχές του αιώνα, πριν από το γάμο του με την Εύα Πάλμερ το 1907, και συνέχισαν να παραθερίζουν εκεί με το γιο τους Γλαύκο (1909-1994) μέχρι και το 1910.¹⁶

¹⁴ Τσαρλαμπά-Κακλαμάνη, Δύο κείμενα του 1984 του Τάσου Κατσή (1903-1987) με τις αναμνήσεις των ψαράδων για τον Άγγελο και την Εύα Σικελιανού στο νησάκι του Άϊ-Νικόλα (1902-1910)» *Επετηρίς Εταιρείας Λευκαδικών Μελετών*, τ. ΙΒ' (2009-2011), Αθήνα 2013, σ. 404-405. Στο *ίδιο*, σ. 424 φωτοτυπία της πρώτης και της τελευταίας σελίδας του αυτογράφου του Κατσή. Είναι φανερό πάντως ότι ο ίδιος ο Κατσή δεν είχε τα μορφωτικά εφόδια, για να γράψει το κείμενο αυτό. Προφανώς, αυτός υπαγόρευσε τι ήθελε και κάποιος ελλόγιμος τον βοηθούσε να το «σενιάρει», όπως λεγόταν σ' αυτές τις (αρκετά συνηθισμένες) περιπτώσεις. Ή «Χώρα» είναι η πόλη της Λευκάδας· το «απέναντι βουνό» είναι η «Λάμια» της Ακαρνανίας· η «βρυσούλα», που πάνε οι πέρδικες να πιουν αποτυπώνεται στις εικόνες 10 και 1.

¹⁵ Εύα Πάλμερ-Σικελιανού, *Ιερός Πανικός*, ό.π., σ. 71.

¹⁶ Τσαρλαμπά-Κακλαμάνη, «Δύο κείμενα του 1984...», *ό.π.*, σ. 414. Οι αδελφοί Κατσή γνώρισαν τον Σικελιανό στην παιδική τους ηλικία. Ο πατέρας τους ήταν ζαχαροπλάστης και

Η διαμονή της Εύας στη νησίδα φαίνεται να χρονολογείται με σιγουριά από το 1907, όπως προκύπτει από επιστολή της Εύας (στα γαλλικά) προς τον ευρισκόμενο στην Αφρική Άγγελο, στην οποία αναφέρεται ως τόπος συγγραφής «Sain Nikolas».¹⁷ Υπάρχουν όμως και οι δύο προαναφερθείσες επιστολές της Εύας καθώς και μία τρίτη (του 1906 οι δύο πρώτες και της Πρωτοχρονιάς του 1908 η τρίτη), σταλμένες από τη Λευκάδα στη Natalie Clifford-Barney, από τη δεύτερη των οποίων προκύπτει ότι σκοπεύει να πάει στο νησάκι «που σε λίγο θα είναι ανοιξιάτικο»: η ερχόμενη άνοιξη είναι του 1907 βέβαια -εφόσον η χρονολογία της Εύας στην επιστολή της είναι σωστή. Ο τρόπος μάλιστα της γραφής δείχνει ότι ο Άϊ Νικόλαος τής ήταν ήδη γνωστός και οδηγεί στην εύλογη υπόθεση –που την ενισχύει το ότι η προαναφερθείσα επιστολή της Εύας από τη Λευκάδα φέρει τη χρονική ένδειξη «Αύγουστος 1906»- ότι είχε μείνει εκεί και το προηγούμενο καλοκαίρι:

Έχω τη Virginia μαζί μου και μπορεί να την πάρω στο νησί του Άϊ Νικόλα για ένα διάστημα, που σε λίγο θα είναι ανοιξιάτικο [...]¹⁸

Κατά τον Ροντογιάνη μάλιστα, της Εύας της άρεσε πολύ το νησάκι και ήθελε να εγκατασταθεί μόνιμα εκεί. Γι' αυτό ζήτησε να αγοράσει την παραθαλάσσια περιοχή της Λευκάδας, που ονομάζεται «Γύρα», και έπειτα τον Άϊ Νικόλα, μα οι προσπάθειές της δεν ευοδώθηκαν.¹⁹

Το καλοκαίρι του 1909 ο Σικελιανός και η Εύα παραθερίζουν στον Άϊ Νικόλα με τον Γλαύκο «πολύ μικρό», σύμφωνα με τα γραφόμενα της Εύας:

από αυτόν η Εύα ψώνιζε τα γλυκά της. Η οικογένεια Κατσή είχε (και οι απόγονοί της εξακολουθούν να έχουν) στην ιδιοκτησία της το πολύ κοντά στον Άϊ Νικόλα ευρισκόμενο νησάκι «Βαγιά», στο οποίο ο Τάσος (1903-1987), παιδάκι ακόμα κατά την τριετία 1907-1910, εγκαταστάθηκε οριστικά πια, όταν ενηλικιώθηκε, ως το τέλος της ζωής του καλλιεργώντας τη γη του και πουλώντας τα προϊόντα του (κρασί, οπωρικά και λαχανικά) στην πόλη της Λευκάδας (στο ίδιο, σ. 412-413).

¹⁷ Τσαρλαμπά-Κακλαμάνη, «Δύο κείμενα του 1984...», *ό.π.*, σ. 415.

¹⁸ Παπαδάκη, *Γράμματα της Εύας*, *ό.π.*, σ. 267. Τα τρία γράμματα είναι τα υπ' αριθ. 140, 141 και 150. Για το προβλήματα χρονολόγησης, που προκαλούν οι επιστολές του 1906, βλέπε και την ανωτέρω υποσημείωση 10. Η Virginia είναι η φίλη της Εύας Βιρτζίνια Γιάρντλεϋ που ταξίδεψε από τις ΗΠΑ για να επισκεφθεί την Εύα την πρώτη φορά που πάτησε το πόδι της στην Ελλάδα (Αρτεμης Λεοντή, *Εύα Πάλμερ-Σικελιανού...ό.π.* σ. 112).

¹⁹ Ροντογιάννης, «Η οικογένεια των Σικελιανών», *ό.π.*, σ. 27.

Ήταν πολύ μικρός όταν τον πήγα από την Αθήνα στη Λευκάδα και από εκεί στο μικρό νησί του Άϊ Νικόλα.²⁰

20

4 Εικόνα: Η Εύα με τον μικρό Γλαύκο. Πιθανότατα στο νησάκι του Άϊ Νικόλα.²¹

Παρεμπιπτόντως, ο Γλαύκος γεννήθηκε στην Αθήνα και όχι στη Λευκάδα, όπως γράφει η Βιβέτ Τσαρλαμπά-Κακλαμάνη,²² παρασυρμένη ίσως από τα γραφόμενα του δημοσιογράφου Τάσου Ζάππα.²³

Το καλοκαίρι όμως του 1909 πρέπει να μοιράστηκε ανάμεσα στον Άϊ Νικόλα και τους Σφακιώτες, όπως φαίνεται από τις ρητές και πειστικές μαρτυρίες του σφακισάνων Δημοσθένη Κουινιάκη²⁴ και Φίλιππου Λάζαρη.²⁵

²⁰ Εύα Πάλμερ-Σικελιανού, *Ιερός Πανικός*, ό.π., σ. 106.

²¹ Δημοσιεύτηκε: Παπαδάκη, *Γράμματα της Εύας*, ό.π., εκτός σελιδαρίθμησης, με α.α. 20. Αναδημοσίευση: Βιβέτ Τσαρλαμπά-Κακλαμάνη, «Δύο κείμενα του 1984...», ό.π., σ. 426.

²² Τσαρλαμπά-Κακλαμάνη, «Β. Οι Απόγονοι των Σικελιανών», ό.π., σ. 38.

²³ Τάσος Ζάππας, «Με τους ψαράδες», Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, *Σικελιανός*, ό.π., σ. 89.

²⁴ «Αφηγείται ο καθηγητής Δημοσθένης Κουινιάκης, Ένα καλοκαίρι στους Σφακιώτες», ΕΛΜ, *Σικελιανός*, ό.π. σ. 87-88.

Στο νησάκι όμως έμεναν μόνο το καλοκαίρι (τον χειμώνα, όπως οι εντόπιοι, το γνωρίζουμε καλά, δεν μπορείς να σταθείς στον Άϊ Νικόλα), όπως προκύπτει ρητά και από τα γραφόμενα της Εύας:

Όταν γυρίσαμε στη Λευκάδα το φθινόπωρο, άφησα την Πάτρα [την παραμάνα του Γλαύκου] να τον κουβαλάει [τον Γλαύκο] δίπλα μου στον ελαιώνα. Δεν του άρεσε να τον φέρνουν με το καρότσι, αν και είχαμε ένα πάρα πολύ όμορφο που μου έφτιαξε ο Raymond, κάτι σαν αρχαίο άρμα με ένα σκαλιστό διάζωμα από ελάφια γύρω του, αντιγραφή από ένα αρχαίο αγγείο.²⁶

Για το πώς ήταν η κατοικία τους στο νησάκι έχουμε τις μαρτυρίες της Εύας:

Ένα σπίτι με δύο δωμάτια μπορεί σε πολλούς να φαίνεται μικρό, για μας δεν ήταν όμως. Είχαμε στήσει επίσης δυο μικρές σκηνές στη σκιερή πλευρά του σπιτιού κυρίως όμως για να δίνουν στους άλλους μεσημεριάτικη προστασία από τον ήλιο.²⁷

του Τάσου Κατσή:

...επήα στο σπίτι του όπου έζηε, οπόχε φτιαγμένα δύο σπιτάκια, το ένα, μάλιστα, ήτανε γιομάτο χαρτιά και καλαμάρια, ένα μικρό, δίπλα από το άλλο, και το άλλο ήταν ήτανε το εντευκτήριο, να το πούμε, κάπως έτσι το λένε, γιατί ήτανε συνεχώς οι ψαράδες μέσα [...]»²⁸

και τη μαρτυρία των ίδιων των ψαράδων, που κουβάλησαν τα υλικά και τους μαστόρους, όπως την αφηγείται ο Τάσος Κατσή:

²⁵ Φίλιππου Π. Λάζαρη, «Ο Άγγελος Σικελιανός στους Σφακιώτες», *Μια φορά κι έναν καιρό...Πεζά, Ποιήματα, Τοπωνύμια Λαζαράτων*, Επιμέλεια-Προλεγόμενα Δημήτρης Σπ. Τσερές, Λεξιλόγιο Βασίλης Φίλιππας, Δήμος Σφακιωτών, Λευκάδα 2010, σ. 108 και 110.

²⁶ Εύα Πάλμερ-Σικελιανού, *Ιερός Πανικός*, ό.π., σ. 109.

²⁷ Εύα Πάλμερ-Σικελιανού, *Ιερός Πανικός*, ό.π., σ. 108.

²⁸ Τσαρλαμπά-Κακλαμάνη, «Δύο κείμενα του 1984...», *ό.π.*, σ. 402. Η φράση «επήα στο σπίτι του όπου έζησε» πρέπει να σημαίνει ότι ο Τάσος, γεννημένος το 1903, πήγε στον Άϊ Νικόλα παιδάκι ακόμα με τον πατέρα του που ήταν γνωστός στο ζεύγος Σικελιανού.

Εμείς κουβαλήσαμε τα υλικά και τους μαστόρους για τα σπίτια, τα ρούχα τους και τα έπιπλα τους, όλα κολλητά στην εκκλησία. Δεκαπέντε βήματα από τα σπίτια, έφτιαξε μια κουζίνα με πέτρες χτισμένη και μια γωνιά μέσα, σαν αυτές που έχουν τα μαγέρικα στη χώρα, με τέσσερα φουρνέλα για κάρβουνα. Εκεί μέσα είχαν και όλα τα σερβίτσια της κουζίνας.

Στη μέση του νησιού έφτιαξε δύο σπίτια κολλητά. Το ένα ήτανε 9Χ3 και το άλλο 4Χ4, με τις ανάλογες πόρτες και παράθυρα. Ήτανε φτιασμένα σαν τα δικά μας τα ψαράδικα στη Χώρα -ένα θέμελο και με καδρόνια το φτιάξανε σαν κλουβί και το ντύσανε με τάβλες, έτσι που να μην μπαίνει το νερό της βροχής και ο αέρας και για σκεπή, κεραμίδια, και ένα πηγαδάκι κοντά στα σπίτια. Το μεγάλο σπίτι το ήθελε για τραπεζαρία, για κουβέντα μαζί μας και για όποιον επισκέπτη. Είχε ένα μακριό τραπέζι τέσσερα μέτρα και πολλές καρέκλες. Και το άλλο, για γραφείο και υπονοδώματιο με δύο κρεβάτια, ένα τραπέζι γιομάτο χαρτιά, βιβλία, εφημερίδες και καλαμάρια. Μας καλούσε πάντα για κουβέντα και εμάς και όσοι άλλοι ψαράδες ήτανε εκεί. Οι κουβέντες μας, γύρω από τη δουλειά μας και τη ζωή μας. Τους άρεσε η κουβέντα μας έτσι που μιλούσαμε τα λευκαδίτικα, μας μιλούσανε και αυτοί φιλικά σαν αδέρφια μας.²⁹

Να προσθέσουμε ότι στο νησάκι πήγαινε το ζεύγος Σικελιανού μόνο διά θαλάσσης και ότι έπαιρναν πόσιμο νερό από μια πηγή στην ξηρά, κάτω ακριβώς από το ξωκκλήσι του Αγίου Αντωνίου, η οποία σήμερα δεν διακρίνεται (Εικόνες 5 και 6), γιατί έχει χωθεί από τα χώματα κατά τη διάνοιξη της Εθνικής οδού Βόνιτσας-Λευκάδας κατά το 1970 περίπου:

Είναι όμως ο μοναδικός δρόμος να πάει κανείς από τη Λευκάδα στον Άι Νικόλα, εκτός αν πάρει το μακρύ παραθαλάσσιο δρόμο της Ακαρνανίας, πράγμα που εμείς δεν κάναμε ποτέ. [...] Δυο φορές την ημέρα ο ψαράς μας, ο Σπύρος, γέμιζε μεγάλα πήλινα κανάτια από μια πηγή της ενδοχώρας.³⁰

²⁹ Τσαρλαμπά-Κακλαμάνη, «Δύο κείμενα του 1984...», *ό.π.*, σ. 405.

³⁰ Εύα Πάλμερ-Σικελιανού, *Ιερός Πανικός*, *ό.π.*, σ. 106. Η «πηγή της ενδοχώρας» αποτυπώνεται στις εικόνες 5 και 6.

5 Εικόνα: Η θέση της πηγής, από την οποία υδρεύονταν οι Σικελιανοί, όταν παραθέριζαν στον Άϊ Νικόλα. Σημειώνεται με τη λέξη Fontana πάνω δεξιά στον χάρτη, επί της ακαρνανικής ακτής, με κόκκινο μελάνι.³¹

³¹ Απόσπασμα του χάρτη που πιτλοφορείται (σε μετάφραση εκ του ιταλικού) *Περιγραφή της λιμνοθάλασσας και του εσωτερικού καναλιού ξεκινώντας από το λιμάνι Δράπανο έως το λιμάνι του Αγίου Νικολάου με τις ενδείξεις του βάθους της, όπως φαίνεται από την κατατομή του παρόντος σχεδίου και με τις ονομασίες όλων των μερών που σημειώνονται με τα γράμματα της αλφαβήτου*. Απόκειται στα ΓΑΚ-Αρχεία Νομού Λευκάδας με α.α. 23.

6 Εικόνα: Η περιοχή επί της Εθνικής Οδού Βόνιτσας-Λευκάδας ακριβώς κάτω από το ξωκκλήσι του Αγίου Αντωνίου, στην αρχή της γέφυρας (διακρίνονται καθαρά οι βάσεις της), η οποία οδηγούσε επί Βενετοκρατίας στην ανατολική πύλη του Κάστρου της Αγίας Μαύρας. Στο σημείο αυτό υπήρχε η πηγή (η Fontana της Εικόνας 5), από την οποία υδρεύονταν το ζεύγος Σικελιανού.

4. Η «ΟΙΚΙΑ ΤΣΑΝΤΟΥ» ΕΠΙ ΤΗΣ ΠΛΑΤΕΙΑΣ ΖΑΜΠΕΛΙΟΥ

Ο μόνος που βρήκα να δίνει την πληροφορία ότι το ζεύγος Σικελιανού έμεινε σ' αυτό το σπίτι, είναι ο Ροντογιάννης:

Έπειτ' από το γάμο του ο ποιητής, αφού πρώτα έμεινε με τη γυναίκα του και κατόπιν και με το παιδάκι του, το Γλαύκο, στο πέρα απ' το Κάστρο της Λευκάδας νησάκι «Άγιος Νικόλαος», εγκαταστάθηκε στο σπίτι του Αναστάσιου Σολδάτου

στην Πλατεία των Δικαστηρίων κι εκεί έμεινε ως την οριστική αναχώρησή τους από τη Λευκάδα.³²

7 Εικόνα: Η «οικία Τσάντου», όταν έμεναν σ' αυτή οι Σικελιανοί με τον γιο τους, στην (τότε) «Πλατεία Δικαστηρίων». Ακουμπισμένη στην παραστάδα της μεσαίας εισόδου η Εύα. Σήμερα δεν υπάρχει το χαγιάτι του ορόφου. Η οδός είναι η σημερινή Ι. Μαρίνου. Δεξιά διακρίνονται οι ευκάλυπτοι της Πλατείας Δικαστηρίων.³³

³² Ροντογιάννης, «Η οικογένεια των Σικελιανών», *ό.π.*, σ. 27. Να επισημανθεί ότι ο Ροντογιάννης γράφει, μάλλον εκ παραδρομής, «Αναστάσιου» αντί του σωστού «Αλέξανδρου».

³³ Δημοσιεύτηκε: Παπαδάκη, *Γράμματα της Εύας*, *ό.π.*, εκτός σελιδαρίθμησης, με α. α. 21. Την αναδημοσιεύει Άρτεμις Λεοντή θεωρώντας λανθασμένα ότι αυτό είναι «το οικογενειακό σπίτι των Σικελιανών» (*Εύα Πάλμερ-Σικελιανού...ό. π. σ. 109-110*).

Από τα γραφόμενα του Ροντογιάννη, και σε συνδυασμό με όλες τις προαναφερθείσες μαρτυρίες, συνάγεται (εκτός του ήδη γνωστού, δηλαδή ότι ο Σικελιανός και η Εύα είχαν περιόδους διαμονής στο νησί και πριν τη γέννηση του Γλαύκου) ότι η τριμελής πλέον οικογένεια Σικελιανού έμεινε στη Λευκάδα μόνο τα έτη 1909 και 1910: Το 1909 ήρθαν από τη Αθήνα με τον Γλαύκο μωρό και το 1911 βρίσκονται πλέον εκτός Λευκάδας, αφού γνωρίζουμε ότι το 1911 ανεβάζουν την *Ηλέκτρα* του Σοφοκλή στο Παρίσι. Και ότι αυτή τη διετία το σπίτι αυτό ο Σικελιανός και η Εύα το κρατούσαν παράλληλα με την κατοικία τους στον Άϊ Νικόλα και το μεν καλοκαίρι παραθέριζαν στο νησάκι το φθινόπωρο δε μετακόμιζαν στην πόλη.

Η «οικία Τσάντου» (σημερινή «οικία Ρουσόπουλου»), ένα από τα δύο ομορφότερα σωζόμενα κτίρια της Λευκάδας μαζί με το κτίριο της Δημόσιας Βιβλιοθήκης Λευκάδας, βρίσκεται στη βορειοανατολική γωνία της «Πλατείας Δικαστηρίων» (σημερινής «Πλατείας Ζαμπελίου») επί της οδού Ι. Μαρίνου 24 και, πιο συγκεκριμένα, στη δυτική πλευρά της συμβολής των οδών Ι. Μαρίνου και Σερβαίων, στην αρχή ακριβώς μιας συνοικίας, της «Καινούργιας Χώρας», η οποία χτίστηκε και αναπτύχθηκε μετά τον καταστρεπτικό σεισμό του 1825. Το οικοδόμημα στη σημερινή του μορφή πρέπει να υφίσταται από το 1880 τουλάχιστον και ανήκε αρχικά στην οικογένεια Καββαδία ως το 1921, οπότε πωλήθηκε στον πλούσιο λευκάδιο, και σημαντικό οικονομικό παράγοντα του τόπου, Αλέξανδρο Σολδάτο, πιο γνωστόν στην κοινωνία της Λευκάδας με το υποκοριστικό του ονόματός του «Τσάντος». Από τον Σολδάτο πέρασε στην οικογένεια Ρουσόπουλου, όταν η κόρη του Τζένη παντρεύτηκε τον Αθανάσιο Ρουσόπουλο.³⁴

³⁴ Περισσότερα για το κτίριο αυτό: Δήμος Μαλακάσης, «Τα παλιά σπίτια της Λευκάδας», *ό.π.*, σ. 312 (=Δήμος Μαλακάσης, *Τα παλιά σπίτια της Λευκάδας* Fagotto/θρόισμα 2000, σ. 102). Νεότερο δημοσίευμα με ενδιαφέροντα στοιχεία για την ιστορία, τη μορφή και τις χρήσεις και του κτιρίου, αλλά δεν υπάρχει καμιά αναφορά της παραμονής του ζεύγους Σικελιανού σ' αυτό: Βασίλης Φίλιππας «Το κτίριο Σολδάτου-Ρουσόπουλου στο πέρασμα του χρόνου και άλλες λευκαδίτικες ιστορίες...» την 21.9.2019 στον ιστότοπο *Άρωμα Λευκάδας* (www.aromalefkadas.gr). Για τη συνοικία της «Καινούργιας Χώρας»: Δημήτρης Σπ. Τσερές, «Η "Καινούργια Χώρα"», *Επετηρίς Εταιρείας Λευκαδικών Μελετών*, τ. ΙΓ (2012-2016) Αθήνα 2017, σ. 177-198.

8 Εικόνα: Η «Πλατεία Δικαστηρίων» στις αρχές του 20ου αι. με τα εμβληματικά κτίρια του *Γυμνασίου Λευκάδος* και των *Δικαστηρίων* στα δεξιά και την «οικία Τσάντου» στο βάθος αριστερά πίσω από τους ευκάλυπτους.³⁵

³⁵ Η Πλατεία Δικαστηρίων (σημερινή Πλατεία Ζαμπελίου), στις αρχές του 20ού αιώνα, με το ξύλινο οκτάγωνο δημοτικό αναψυκτήριο στο κέντρο και τους νεαρούς ακόμα ευκάλυπτους. Δεξιά, το ιστορικό κτίριο του Γυμνασίου Λευκάδας, σε πρώτο πλάνο, και το κτίριο των Δικαστηρίων, σε δεύτερο πλάνο, κτισμένα ανάμεσα 1825-1830 -τα αρχαιότερα σωζόμενα σήμερα στη Λευκάδα. Αριστερά, επί της σημερινής οδού Ιωάννου Μαρίνου διακρίνονται: αριστερά το κτίριο, που στέγαζε το Στρατολογικό Γραφείο Λευκάδας και το οποίο κατεδαφίστηκε περί το 1990 και στη θέση του επεκτάθηκε το (πίσω του ευρισκόμενο) Γηροκομείο Λευκάδας και δεξιότερα (καλυπτόμενο εν πολλοίς από τους ευκάλυπτους) το και σήμερα (2022) διατηρούμενο κτίριο ιδιοκτησίας της οικογένειας Ρουσσόπουλου και πρώην ιδιοκτησίας Αλεξάνδρου Σολδάτου ή «Τσάντου», στο οποίο έμεινε το ζεύγος Σικελιανού τα έτη 1909 και 1910. Εκεί που το παιδάκι βόσκει την προβατίνα βρίσκεται σήμερα το κτίριο του ΟΤΕ. Η μάντρα, που μέχρι σήμερα περικλείει το οικόπεδο του ΟΤΕ, δεν είχε ανεγερθεί ακόμα. (Καρτ ποστάλ από τη συλλογή Αντώνη Σολδάτου. Δημοσιεύτηκε: Ανδρομάχη Φίλιππα-Χαριτωνίδου *ηθογραφίες λευκαδίτικες*, Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, Αθήνα 2010, σ. 112).

9 Εικόνα: Μια άλλη φωτογραφία της «Πλατείας Δικαστηρίων» στις αρχές του 20ού αιώνα με τα εμβληματικά κτίρια των *Δικαστηρίων* (αριστερά) και του *Γυμνασίου Λευκάδος* (δεξιά) σε πρώτο πλάνο.³⁶

³⁶ Φωτογραφία της Πλατείας Δικαστηρίων (σημερινή Πλατεία Ζαμπελίου). Από τις ψηφιοποιημένες συλλογές ταχυδρομικών καρτών (καρτ ποστάλ) του Φωτογραφικού Αρχείου του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου (Ε.Λ.Ι.Α.). Δημοσιεύτηκε στο site των «Λευκαδίτικων Νέων» (www.lefkada.at) την 26η Αυγούστου 2014. Τα στοιχεία της φωτογραφίας, που παραθέτει το ΕΛΙΑ, είναι:

Τίτλος: Λευκάς, Τα Δικαστήρια. Χρονολόγηση: ca 1900. Χρονολογία αποστολής: 1906. Εκδότης: Αδελφοί Τσιρίμπαση.

10 Εικόνα: Η Πλατεία Ζαμπελίου σήμερα. Η «οικία Τσάντου» είναι το μεγάλο κτίριο αριστερά. Αν τη συγκρίνουμε με την εικόνα 7 φαίνεται ότι έχει αφαιρεθεί το χαγιάτι του ορόφου.

***Το κείμενο αυτό είναι το πέμπτο μέρος του βιβλίου του Δημήτρη Σπ. Τσερέ, εκδ. fagotto books, Αθήνα 2022, σ. 125-143.**